

AVANÇANT EN EL CONEIXEMENT DE LA MORFOLOGIA HISTÒRICA DE LA LLENGUA CATALANA

MAR MASSANELL I MESSALLES
Universitat Autònoma de Barcelona
mar.massanell@uab.cat

1. DELIMITACIÓ TEMÀTICA DEL PRESENT MONOGRÀFIC

Heus aquí el monogràfic del número 8 de la revista *Anuari de Filologia. Estudis de Lingüística*, dedicat a l'estudi de la morfologia històrica de la llengua catalana. La raó que ens ha impulsat a publicar-lo ha estat la voluntat de contribuir a difondre la recerca que es desenvolupa en aquest àmbit des de diverses universitats dels Països Catalans. El present monogràfic està format per cinc contribucions, cadascuna de les quals analitza un aspecte de la morfologia històrica de la llengua catalana, sigui nominal o verbal, flexiva o derivativa, amb un enfocament fonomorfològic o morfosintàctic.

Així, Josep E. Ribera (Universitat de València), en l'article titulat "“Déu lo í perdó tot ý·l tinga en la sua santa glòria”. Al·lomorfa i reanàlisi en el pronom de datiu singular *li* i en el neutre *ho* en català antic" (p. 103-135), estudia l'al·lomorfa en l'àmbit dels clítics pronominals, concretament en una de les combinacions de pronoms febles que ha resultat més controvertida, tant des del punt de vista de l'estudi de la seva evolució com des del punt de vista normatiu: la unió entre, d'una banda, un pronom acusatiu de tercera persona (*lo, la, los, les*) o neutre (*ho*) i, de l'altra, un pronom datiu (*li, los*).

Al seu torn, Jordi Suïls Subirà (Universitat de Lleida), en un treball que duu per títol "Entre gerundis i participis de present en català medieval" (p. 137-158), s'enfronta a la dificultat de distingir, en determinades construccions que es troben en la llengua antiga, entre participis de present –de caràcter adjectival: "los naufragis de aquells qui, en ella follament *navegants*, a dolorosa e miserable fi pervenen" (Martorell, *Tirant*, 806)– i gerundis –de caràcter verbal: "mentre aquest rey visqués, cavalleria seria sostenguda, e, *morint* ell, cavalleria vendria a menys" (*Curial*, 118)–, dificultat que va portar un autor com Par (1923: 309) a encunyar l'etiqueta de "participis gerundials" i que també es manifesta, en major o menor mesura, en altres llengües romàniques com l'occità, el francès o l'italià.

Passant de les formes verbals no finites a les finites, qui ara escriu, Mar Massanell i Messalles (Universitat Autònoma de Barcelona), sota el títol de "Les terminacions àtones de primera i segona persona del plural en català: una aproximació diacrònica i geolingüística" (p. 159-258), indaga en la formació de les terminacions verbals inaccentuades *-am, -au*, sovint realitzades [ɛm], [ɛw], emprades en una àmplia zona del català nord-occidental en l'imperfet d'indicatiu (*cantàvam, cantàvau*), en el condicional (*cantaríam, cantaríau*) i en l'imperfet de

subjuntiu (*cantéssam, cantéssau*), i en cerca l'encaix en el conjunt del sistema flexiu verbal nord-occidental.

L'interès pel condicional reapareix, ara des d'una perspectiva funcional i no formal, en l'estudi de Josep Martines (Universitat d'Alacant), encapçalat pel títol "Entre la morfologia, la semàntica i la pragmàtica: el condicional evidencial reportatiu amb verbs de percepció en català antic" (p. 259-285), que analitza com es va arribar a emprar el condicional com a marcador epistèmic i evidencial en contextos de represa en català medieval, situació que és a l'origen de l'actual ús del condicional amb valor evidencial reportatiu, el qual és propi de certs gèneres formals, com l'acadèmic o el jurídic, i del llenguatge periodístic ("De fet, *hauria estat* ell qui ha fet la trucada a Interior, segons han confirmat a l'ACN fonts properes al cas", *La Vanguardia*, 13-05-2014).

I justament el llenguatge periodístic és l'objecte d'estudi de la contribució de Joaquim Martí Mestre (Universitat de València), que presenta el treball "La sufixació en la premsa valenciana del segle XIX" (p. 287-319), en el qual, a partir del buidatge del periòdic *El Mole* (1837-1870), "una de les primeres i més rellevants manifestacions periodístiques en llengua catalana" (p. 287), aquest autor ofereix un inventari dels sufixos derivatius emprats en el valencià del segle XIX i analitza les veus més interessants obtingudes mitjançant el més productiu dels recursos interns de creativitat lèxica: la formació de mots per derivació.

2. APORTACIONS DELS ESTUDIS APLEGATS EN EL PRESENT MONOGRÀFIC

En aquesta secció, volem destacar quines són les principals aportacions al coneixement de la morfologia històrica de la llengua catalana que fa cadascun dels cinc articles que conformen el present monogràfic.

2.1. Josep E. Ribera, "'Déu lo í perdó tot ý·l tinga en la sua santa glòria". Al·lomorfia i reanàlisi en el pronom de datiu singular *li* i en el neutre *ho* en català antic"

Els clítics constitueixen una de les àrees d'estudi més fressades de la filologia catalana (Wheeler 1979; Mascaró 1986; Bonet 1991, 1993, 1995, 2002; Harris 1995; Todolí 1995, 1998, 2002; Jiménez 1997; Ordóñez 2002; Fischer 2003; Bonet i Lloret 2005; Batllori, Iglesias i Martins 2005, entre d'altres). Un dels autors que darrerament s'ha afegit a aquesta nòmina d'estudiosos és Josep E. Ribera, amb aportacions rellevants al coneixement de la diacronia dels clítics catalans. Així, Ribera (2018) posa de manifest que els pronoms *hi* i *hic*, considerats tradicionalment com a variants al·lomòrfiques del mateix pronom adverbial, mantenen, en realitat, un contrast pragmàtic, atès que *hi* era anafòric i *hic*, díctic –i competia, doncs, amb els demostratius tòpics *ací* i *aquí*–, i evidencia, a través de l'anàlisi de freqüències del *Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA)*, que la decadència i posterior desaparició de *hic* durant els segles XV i XVI és una

conseqüència de les tensions funcionals i pragmàtiques existents en el paradigma dels adverbis demostratius. En un altre treball de propera aparició, Ribera (en premsa) analitza l'origen i l'evolució dels pronoms de datiu plural *los* i *lur/lurs/lus*, i gràcies a l'anàlisi de les dades del CICA rebut la hipòtesi de Coromines (1971: 263-264) que en postulava un origen comú en el genitiu *ĪLLORUM*.

Doncs bé, l'aportació de Josep E. Ribera al present monogràfic també matisa o corregeix dues assumpcions clàssiques pel que fa a la combinació entre un clíctic acusatiu de tercera persona o neutre (*lo, la, los, les; ho*) i un clíctic datiu (*li, los* o *lur/lurs/lus*). Tradicionalment s'ha considerat que, en aquestes combinacions, el datiu singular *li* (< ĪLLI) va adoptar l'al·lomorf /i/, coincident amb el pronom adverbial *hi* (< ĪBI), per motius eufònics (Diez 1973: II, 90, n. 2; Meyer-Lübke 1974: II, 117), és a dir, per a evitar la cacofonia provocada per la proximitat de les dues laterals (per exemple: *lo li > lo hi / l'hi*). Alhora, s'ha assumit que, per analogia amb la combinació *lo hi / l'hi* d'acusatiu masculí singular i datiu singular –aquest ja sota la forma *hi-*, el pronom neutre *ho* (< HÖC), en combinar-se amb el datiu singular, hauria adoptat l'al·lomorf *lo* (també amb el resultat *lo hi / l'hi*, doncs).

A partir de l'anàlisi qualitativa i quantitativa de les dades del CICA, però, Ribera demostra, d'una banda, que la hipòtesi eufònica no és suficient per a explicar la creació de l'al·lomorf de datiu *hi*, sinó que –com ja defensava Badia i Margarit (1947: 46-47)– cal afegir-hi el reforç que suposa l'existència en el sistema pronominal del clíctic adverbial *hi* (< ĪBI), amb similituds sintàctiques i semàntiques amb el datiu, i de l'altra, que la motivació analògica en el sorgiment de l'al·lomorf *lo* del pronom neutre no encaixa ni amb la cronologia ni amb els contextos de les primeres documentacions d'aquesta variant, que porten a pensar en l'existència des dels orígens d'un pronom neutre *lo* (< ĪLLUD), progressivament especialitzat en les combinacions amb el datiu *hi*. Com assenyala el mateix Ribera, l'article d'aquest autor en el present monogràfic fa evident que "l'anàlisi qualitativa i quantitativa de corpus digitals extensos com el CICA pot posar a prova algunes de les idees tradicionals sobre l'origen de les diverses formes dels pronoms clítics" (p. 131).

Efectivament, pel que fa a l'al·lomorfa del datiu singular *li*, l'anàlisi de les dades del CICA mena a dues constatacions. La primera és que, en els textos dels orígens (segles XI, XII i primera meitat del XIII), conviuen les combinacions amb tots dos al·lomorfs de datiu singular, és a dir, tant del tipus *lo li* com del tipus *lo hi / l'hi* i, malgrat que aquesta darrera es troba en menor mesura, ja surt en un document tan antic com els *Greuges de Guitard Isarn* (1080-1095). Tanmateix, la migradesa de textos dels orígens fa que el nombre d'atestacions en aquest període sigui molt escàs, raó per la qual Ribera remarca que "cal ser molt cauts a l'hora d'extreure conclusions" (p. 119, n. 17). Les ocurrencies d'ambdues combinacions s'incrementen molt notablement a partir de la segona meitat del segle XIII, període en què es produeix un increment exponencial de la producció escrita en català: llavors es documenten sovint tant les combinacions del tipus *lo*

li com les del tipus *lo hi / l'hi*, presents en tots els dialectes, i a partir del segle XV s'observa un creixement constant de *lo hi / l'hi* paral·lel al decaïment de *lo li*, que desapareix durant el XVI. La segona constatació és que hi ha algunes documentacions del pronom *hi* no agrupat com a representació d'un datiu inanimat, en construccions amb els verbs sinònims *dar* i *donar* (l'estructura argumental dels quals demana un acusatiu TEMA i un datiu META), i alguns casos de possible datiu animat, tot i que l'autor del treball, amb honestedat científica, no s'està de remarcar-ne el caràcter dubtós.

A partir d'aquestes dues constatacions, Ribera conclou que van ser tres els condicionants en l'aparició de l'al·lomorf *hi* de datiu: un de fonosintàctic, un de morfosintàctic i un de semàntic. El fonosintàctic correspon a l'explicació eufònica tradicional, a la qual l'autor aporta dos factors coadjuvants fonamentals vinculats a l'existència en el sistema pronominal del clíctic adverbial *hi* (< ĨBI). D'una banda, des d'una perspectiva morfosintàctica, hi va influir el fet que *hi*, formalment coincident amb la marca de cas del datiu *li*, representava tot tipus de complements preposicionals no introduïts per *de*, raó per la qual estava habilitat sintàcticament per a referir-se al datiu, que és un complement introduït per la preposició *a*. De l'altra, des d'una visió semàntica, hi va intervenir un procés de reanàlisi metafòrica del significat bàsic del pronom *hi* (locatiu AL·LATIU > datiu inanimat META > datiu animat META), el qual va seguir el camí habitual de la metàfora conceptual des d'un domini físic (el lloc de destinació d'un moviment) a un domini més abstracte (la persona destinatària de l'acció verbal, amb el datiu inanimat META com a pas intermedi).

Quant a l'al·lomorfia del pronom neutre *ho*, el buidatge del *CICA* permet també de fer algunes constatacions, que cal prendre amb la prudència deguda, atès que les documentacions dels segles XI i XII i de la primera meitat del XIII són molt escasses, com recalca l'autor, el qual assenyala també que a partir de la segona meitat del XIII no ha estat possible desagregar les dades del *lo* masculí i del neutre, atesa la manca de lematització del *CICA*. La primera constatació és que, en els textos primitius, al costat del neutre *ho* es documenten alguns casos de *lo* neutre combinat amb el datiu singular *li* (*lo li*) i alguns casos de possible *lo* neutre no combinat, si bé aquests darrers són dubtosos (i els que no ho són provenen dels *Abusos comesos a Lleida per Petrus de Lobeira* i es podrien deure al caràcter occitanitzant de la llengua d'aquest text); fins i tot, en èpoques més avançades, se'n documenta alguna combinació amb el datiu plural (*lo·ls*, al segle XV, en el *Curial*). Si ens cenyim a les combinacions del pronom neutre amb un datiu singular, la cronologia que estableix Ribera pel que fa a l'ordre d'aparició de les tres possibles variants és la següent: primer, *lo li*, almenys des de finals del XII i, possiblement, ja a finals de l'XI; després, *lo hi / l'hi*, a finals del XII (i amb continuïtat, en tots els dialectes, en els segles XIII, XIV i XV), i en tercer lloc, *li ho*, amb inversió de l'ordre, ja a la primera meitat del XIII.

Arribats en aquest punt, Ribera conclou que, com passa en occità, al costat de la forma catalana general del pronom neutre, que és *ho* (< HÖC), devia existir

també des dels orígens un al·lomorfe *lo* (< ÌLLUD), paral·lel al pronom neutre del portuguès i del castellà, el qual a partir dels segles XIII i XIV s'hauria anat especialitzant en les combinacions amb la forma dativa *hi* (*lo hi / l'hi*).

2.2. Jordi Suïls Subirà, "Entre gerundis i participis de present en català medieval"

Durant el segle XV, coincidint amb la difusió de l'humanisme italià i dels models discursius que s'hi vinculen, la literatura catalana arriba a un punt àlgid de desenvolupament i els autors que escriuen en aquesta llengua procuren dur-ne al límit les possibilitats expressives, cosa que els fa anar a la recerca de nous girs sintàctics de caràcter estilístic, allunyats de la realitat de la llengua parlada medieval (Nadal i Prats 1982: 465 i ss.). Entre els recursos estilístics emprats per aquests autors, un dels que resulta més visible per al lector d'avui són les construccions amb gerundis i participis de present, a causa de les diferències amb la llengua actual, que mostra un ús molt més restringit del gerundi i desconeix el participi de present (les restes etimològiques d'aquest tenen un valor purament adjectival o d'adjectiu substantivat, i han perdut la capacitat de rebre complements verbals i, doncs, el valor participial: *un pessebre vivent, uns bons estudiants*). Jordi Suïls, en la seva aportació al monogràfic que ara presentem, descriu el funcionament, en el català medieval i molt especialment en els textos literaris del segle XV, dels gerundis i els participis de present, tema que emmarca tant en l'origen llatí d'aquestes formes verbals com en un context romànic ampli, atès que pren en consideració els fets de les llengües occitana, francesa i italiana.

L'arrel del problema es troba ja en els usos del llatí tardà, que difereixen dels que eren propis del llatí clàssic. En aquest, entre les formes verbals no personals, hi havia el participi de present, que era un adjectiu verbal, i el gerundi, que era un substantiu verbal. Com a formes del verb, podien dur els complements propis d'aquesta categoria lèxica. Alhora, però, el participi de present tenia característiques adjectives: es declinava, concordava amb un substantiu en gènere, nombre i cas, exercia les funcions de complement de nom o de predicatiu, i es podia substantivar. Al seu torn, el gerundi mostrava trets substantius: es declinava i exercia funcions sintàctiques pròpies d'un substantiu, amb les restriccions derivades del fet que no disposava de cas nominatiu, el qual era cobert per l'infinitiu, que també s'emprava com a acusatiu sense preposició (per això se sol considerar el gerundi com la flexió de l'infinitiu). Des del punt de vista formal, ambdós es construïen sobre el tema de present: el gerundi amb les terminacions -NDUM, -NDI (segona declinació) i el participi de present amb -NS, -NTIS (tercera declinació vocàlica).

Diversos autors (Moll 1952; Pérez-Saldanya 1998; Casanova 2002, entre d'altres) s'han referit a la confluència formal que es va produir en català entre les terminacions del participi de present (-NTE > -nt; ac. sg. AMANTE(M) > *amant*, ac. pl. AMANTES > *amants*) i les del gerundi, el qual va arribar a les llengües

romàniques a partir de la forma de l'ablatiu (-ND- > *nn* > *n*; abl. AMANDO > *aman* → *amant*). Suïls, però, s'interessa per una altra mena de confluència, la funcional, a la qual s'ha prestat menys atenció en el context català, que arrenca ja dels usos tardollatins, quan el gerundi en ablatiu -i, doncs, amb valors de manera o d'instrument– va envair el terreny que fins llavors havia cobert exclusivament el participi de present. Així és com el gerundi va assolir una interpretació predicativa en construccions en les quals remet a una acció secundària duta a terme pel subjecte simultàniament a l'acció principal, i va continuar expandint –en llatí i encara més en les llengües romàniques– les possibilitats de relació amb un substantiu, per analogia amb el funcionament del participi de present, circumstància que va dur Lausberg (1962: 287) a referir-se a aquest procés com una “participialització del gerundi”. Aquest eixamplament funcional del gerundi en ablatiu cap a l'àmbit del participi de present contribueix a explicar que, si més no en les llengües gal·loromàniques, es produís també una confluència morfològica del gerundi cap al participi de present, concretada en la possibilitat del gerundi d'assumir trets flexius, en un procés d'hibridació que exemplifiquen algunes formes catalanes medievals de gerundi a les quals s'ha superposat la marca -s de nombre.

Una altra de les conseqüències de l'atansament entre aquestes dues formes verbals no personals és que la temporalitat del gerundi s'eixampla seguint les possibilitats que obre el participi de present. Suïls aporta evidències del fet que, durant el segle XV, les relacions de temporalitat entre el gerundi i el verb principal donen lloc a estructures innovadores, que aquest autor anomena *gerundis coordinats*, d'una banda, i *gerundis deslligats*, de l'altra, sense continuïtat en la llengua actual, tot i que aquests darrers mostren connexions amb els anomenats *gerundis de posterioritat*, que la normativa de la llengua catalana condemna.

En els gerundis coordinats, la clàusula de gerundi es coordina, mitjançant una conjunció copulativa de valor expletiu o bé emfàtic, amb una oració amb el verb en forma personal: es tracta, doncs, de gerundis amb un paper marcadament verbal. Pel que fa als gerundis deslligats sintàcticament, de valor sovint consecutiu, es tracta de clàusules de gerundi amb funció d'adjunt lliure, el subjecte de les quals pot ser correferent amb el del verb principal –i llavors sol tenir un matis adjectival que l'atansa als participis de present i que n'afavoreix la possibilitat d'una lectura temporal de posterioritat–, tot i que el caràcter deslligat es fa evident sobretot quan el subjecte de la clàusula de gerundi pren una referència diferent del subjecte del verb principal.

Com conclou l'autor després de descriure aquests usos innovadors, “els gerundis catalans medievals en els textos del segle XV semblen oscil·lar entre diverses opcions dins d'un ventall de valors interpretatius, i fins i tot temporals, on hi ha extrems amb caràcter verbal o amb caràcter adjectival. Aquest és el punt central de la meua argumentació: el segle XV és un moment de màxima profusió d'estructures discursives (també estructures sintàctiques), algunes de les quals no tindran continuïtat. El joc entre gerundis i participis de present és una més

d'aquelles vies de recerca expressiva, amb resultats a vegades sorprenents" (p. 155).

2.3. Mar Massanell i Messalles, "Les terminacions àtones de primera i segona persona del plural en català: una aproximació diacrònica i geolingüística"

En aquest article reprenc una de les línies de recerca a què he dedicat més atenció: la morfologia verbal del català nord-occidental (Massanell 2011, 2012, 2016; Massanell i Palà 2018). En aquesta ocasió, em centro en les terminacions àtones de primera i segona persona del plural procedents del llatí -AMUS, -ATIS, que trobem en l'imperfet d'indicatiu (*cantàvem* < *CANTÁBAMUS, *cantàveu* < *CANTÁBATIS) i en el condicional (*cantaríem* < *CANTAR-ÍAMUS, *cantaríeu* < *CANTAR-ÍATIS). Parteixo de la constatació que, al costat de la pronúncia occidental majoritària amb *e* tancada (*cantàv[e]m*, *cantarí[e]u*), existeixen, en una àrea àmplia del català nord-occidental, formes amb [a], com *cantàv[a]m*, i amb [ɛ], com *cantarí[ɛ]u*, les primeres en territoris en què la *a* final àtona manté el timbre (*ros[a]*, (*jo*) *cantav[a]*) i les segones allà on la *a* final inaccentuada es realitza com a [ɛ] (*ros[ɛ]*, (*jo*) *cantav[ɛ]*).

Aquestes formes, a les quals no s'ha prestat gaire atenció malgrat que compten amb una extensió territorial notable, necessitaven rebre una explicació que en justificués la gènesi, d'una banda, i que en trobés l'encaix dins del sistema flexiu verbal nord-occidental, de l'altra. Sobretot pel fet que les variants del tipus *cantàvam*, *cantàvau* i *cantaríam*, *cantaríau*, tant si es realitzen amb [a] com amb [ɛ], sembla que restringeixin l'abast d'una de les lleis fonètiques més característiques del català enfront d'altres llengües veïnes: el tancament en [e] de A àtona en síl·laba final travada llatina o romànica, que s'observa en els plurals dels elements nominals, com RŌSAS > *roses*, BŌNAS > *bones*, (ĪL)LAS > *les* (enfront dels singulars RŌSA(M) > *rosa*, BŌNA(M) > *bona*, (ĪL)LA(M) > *la*), en les terminacions verbals àtones travades –si més no en les travades per -S i -NT–, com CANTABAS > *cantaves* i CANTABANT > *cantaven* (enfront de CANTABA(M) > *cantava*), i en un grapat de mots que en llatí tenien una A posttònica interior, la qual va tancar-se en [e] en català, com ŌRPHĀNU > *orfen* > *orfe*, *CA(N)NĀMU > *cànem* i ASPARĀGU > *espàrec/espàrrec*.

Com a pas previ a l'anàlisi, i amb la voluntat de contribuir a delimitar territorialment l'abast del fenomen estudiat, presento un conjunt de dades dialectals recollides en enquestes sobre el terreny en quaranta localitats nord-occidentals, que corresponen a les dinou capitals comarcals i a una població petita de cada comarca, a més d'Andorra la Vella i Ordino. A cadascun dels quaranta punts d'enquesta he aplegat dades de sis informants, distribuïts en tres franges d'edat: en total, doncs, considero les respostes de dos-cents quaranta informadors, els quals han proporcionat –entre altres materials– la flexió verbal íntegra de cinc verbs model (*cantar*, *perdre*, *beure*, *sentir* i *servir*).

De l'estudi i la sistematització d'aquestes dades es desprèn que, en català nord-occidental, existeixen almenys dotze models territorials de realització de les

vocals àtones finals en els paradigmes flexius de l'imperfet d'indicatiu i el condicional, els quals es poden agrupar fins a arribar a una classificació sota quatre esquemes d'alternança o de manca d'alternança vocàlica en les síl·labes travades: *-as, -am, -au, -an*, a la Baixa Ribagorça, que desconeix la llei de tancament de A final travada llatina; *-es, -em, -eu, -en*, com en valencià, a l'àrea subdialectal tortosina, a l'Aragó catalanòfon i al Pallars Jussà; *-es, -am, -au, -en*, focus de l'estudi, a les sis comarques centrals del català nord-occidental –la Noguera, el Segrià, el Pla d'Urgell, l'Urgell, la Segarra i les Garrigues– i també a la capital de l'Alt Urgell, i *-es, -om, -ou, -en*, a la zona pirinenca.

Atès el grau elevat d'interacció que s'estableix entre les formes lingüístiques integrades en sistemes flexius complexos, l'article també presenta els models nord-occidentals de realització de les vocals finals en l'imperfet de subjuntiu, que és l'únic altre temps verbal en què la primera i la segona persona del plural tenen una terminació àtona, tot i que aquesta no prové de A llatina sinó de E (*CANTÁSSEMUS, *CANTÁSSETIS). La inclusió en l'estudi dels paradigmes d'imperfet de subjuntiu revela dos factors ben interessants. D'una banda, el fet que, malgrat l'etimologia, les terminacions àtones travades d'imperfet de subjuntiu presenten la mateixa alternança entre *-es, -en* i *-am, -au* que l'imperfet d'indicatiu i el condicional (*cantesses, cantéssam, cantéssau, cantessen*), la qual no es pot explicar per evolució fonètica, sinó que s'ha de deure a una expansió analògica. De l'altra, que la pressió de l'estàndard en modalitat central, la qual ha provocat la introducció en català nord-occidental de les formes d'imperfet de subjuntiu amb *i* (*cantessis, cantéssim, cantéssiu, cantessin*), ha propiciat l'aparició de paradigmes mixtos en què *cantessis* i *cantessin* alternen amb *cantéssam* i *cantéssau*, els quals responen a la necessitat d'incorporar la innovació flexiva sense transgredir els paràmetres morfològics nord-occidentals bàsics, un dels quals es reflecteix, en les comarques esmentades, a través de l'alternança vocàlica que separa la segona persona del singular i la tercera del plural, per un costat, i la primera i la segona persona del plural, per l'altre.

Vistes les dades, la primera via d'anàlisi que explora el present treball parteix de la hipòtesi que les formes del tipus *cantàvam, cantaríau* siguin d'origen fonètic i es deguin a la no actuació, en una part important del territori nord-occidental, de la regla de tancament en [e] de A llatina posttònica interior (a diferència de la regla de tancament en [e] de A llatina final travada, que sí que hi ha actuat: *roses, cantaves, cantaven*). Tanmateix, aquesta hipòtesi queda descartada a partir de dues constatacions. En primer lloc, perquè els materials cartografiats en l'*Atlas Lingüístic del Domini Català* mostren que, en els elements nominals (*àlber, ànec, cànter, cànem, galàpet, escàlem, sèguel*), el tancament de A llatina posttònica interior en [e] és general i inclou, doncs, les comarques centrals del català nord-occidental (i, fins i tot, pot progressar cap a [i]: *cànim*). En segon lloc, perquè els textos nord-occidentals del *Corpus Informatitzat del Català Antic* no reflecteixen les variants amb *a* de les terminacions àtones de primera i segona persona del plural si no és tardanament –al segle XV– i molt escadusserament –dues

ocurrències en els *Sermons* de Sant Vicent Ferrer: *éram* i *ploràvau-*, mentre que les grafies que testimonien el tancament de la A llatina en *e* són generals en els textos nord-occidentals ja des de les primeres atestacions –trenta ocurrències de la segona meitat del segle XIII– i fins al final del període –noranta-quatre ocurrències durant els segles XV i XVI.

Descartada la via fonètica, pren força la hipòtesi de l'origen morfològic, que he formulat en el marc teòric de la Morfologia Natural (Dressler, Mayerthaler *et al.* 1987; Wurzel 1989; Wheeler 1993), segons la qual una motivació fonamental dels canvis morfològics és l'optimització dels paradigmes flexius, que es produeix a l'empara de principis cognitius que aquests autors anomenen *principis de naturalitat morfològica*. Per a explicar el sorgiment de les variants de primera i segona persona amb les terminacions àtones *-am*, *-au*, cal partir d'un canvi anterior que es va produir primerencament en català nord-occidental i que va mudar en [e] la *-a* final de la tercera persona del singular, per a defugir el sincretisme respecte de la primera (CANTABAM > *cantava*, CANTABAT > *cantava* → *cantave* i, paral·lelament, *CANTAR-ÍAM > *cantaria*, *CANTAR-ÍAT > *cantaria* → *cantarie*). Aquesta mutació va convertir els al·lòfons d'imperfet d'indicatiu [va], que ocorria en síl·laba lliure, i [ve], que ocorria en síl·laba travada, en els al·lòmorfs /va/, reservat a la primera persona del singular, i /ve/, emprat a totes les altres persones. En el condicional, semblantment, els al·lòfons ['ria] (síl·laba lliure) i ['rie] (síl·laba travada) esdevenen els al·lòmorfs /'ria/ (1a sg.) i /'rie/ (la resta).

A partir d'aquí, proposo que, en una àmplia zona del català nord-occidental, es va produir una redistribució dels al·lòmorfs de l'imperfet d'indicatiu i del condicional d'acord amb el patró d'organització de l'al·lomorfa del futur occidental, en el paradigma del qual alternen les marques /'re/ i /'ra/ (i no /'re/, /'ra/ i /'rɛ/ com en català central, a conseqüència de les diferències evolutives de la E tancada llatinovulgar). D'aquesta manera, es va generalitzar una organització implicativa de l'al·lomorfa basada en la diferenciació entre l'al·lòmorf de la primera persona del singular, que reapareix a la primera i la segona del plural (*cantaré* → *cantar[e]m*, *cantar[e]u*), i l'al·lòmorf de la tercera persona del singular, que reapareix a la segona del singular i la tercera del plural (*cantarà* → *cantaràs*, *cantaran*), cosa que suposa, alhora, la propagació de la relació de màxima iconicitat entre el singular i el plural de la primera persona (plural = singular + *m*) i de la tercera (plural = singular + *n*). La congruència amb aquest patró és el que explica el sorgiment de les variants *cantàvam*, *cantàvau* (com *cantava*), *cantaríam*, *cantaríau* (com *cantaria*) i *cantéssam*, *cantéssau* (com *cantessa*, amb *a* paragògica per a diferenciar-se de la forma de tercera persona del singular), enfront del manteniment de *cantaves*, *cantaven* (com *cantave*), *cantaries*, *cantarien* (com *cantarie*) i *cantess(e)s*, *cantess(e)n* (com *cantés*, si considerem, des d'una visió sincrònica, que la *e* hi actua com el suport vocàlic necessari per a la sil·labificació de la marca de persona).

2.4. Josep Martines, “Entre la morfologia, la semàntica i la pragmàtica: el condicional evidencial reportatiu amb verbs de percepció en català antic”

Jordi M. Antolí enceta la seva tesi, titulada *L'evidencialitat en català antic: estudi de corpus i acostament segons la gramàtica cognitiva*, dirigida per Josep Martines i codirigida per Hans-Ingo Radatz, amb les paraules que reproduïm tot seguit, les quals situen d'una manera clara i sintètica l'origen de l'interès de la lingüística per l'evidencialitat i la seva arribada a l'àmbit de les llengües romàniques com el català (Antolí 2015c: 1):

Des de la dècada dels 90 del segle xx, s'ha desplegat una línia de recerca sobre el marcatge lingüístic de la font de la informació enunciativa pel locutor. Aquesta categoria semàntica universal ha estat denominada *evidencialitat* (*evidentiality*, en anglès), terme que des dels anys quaranta havia estat usat per a denominar la categoria gramatical obligatòria que realitza aquest mateix marcatge en determinades llengües, concentrades especialment a la zona de l'Himàlaia, del Caucas o d'Amèrica. No serà fins unes dècades més tard, des de la mitjanja dels anys 80 i començaments dels 90, quan el concepte d'evidencialitat s'estendrà també a altres llengües, com són les romàniques o les germàniques, en què aquest marcatge no s'expressa mitjançant sistemes gramaticals, sinó mitjançant altres recursos lèxics, morfològics i fins i tot sintàctics. En aquest sentit, es qualifica l'evidencialitat com a categoria semàntica, com també ocorre en el cas de la modalitat o de l'aspecte verbal. Aquesta extensió del terme no ha estat exempta de polèmica, i encara ara es qüestiona que es parle d'evidencialitat en llengües romàniques. El debat, però, no ha impedit la investigació, ans al contrari, i l'evidencialitat ha esdevingut un tema d'interès en la lingüística, especialment a començaments del s. XXI.

L'estudi de l'evidencialitat en català –i, en general, en les llengües romàniques i germàniques– resulta interessant des de perspectives ben diverses: en lingüística diacrònica, per a identificar i descriure els processos de gramaticalització que han portat a la creació de marcadors evidencials en el transcurs de la història; en lingüística sincrònica, per a conèixer i analitzar les estratègies discursives a través de les quals es pot remetre a la font de la informació d'un enunciat en la llengua actual, i fins i tot, des d'una perspectiva aplicada, per a establir equivalències entre els recursos lingüístics existents per a l'expressió de l'evidencialitat en llengües diferents, de manera que es facilitin les traduccions fidels als matisos semàntics i pragmàtics de l'original.

Josep Martines és el gran impulsor de l'estudi de l'evidencialitat en català antic. D'una banda, ha dirigit en aquest àmbit les tesis de l'esmentat Jordi M. Antolí (2015c) i, abans, d'Andreu Sentí (2013), autors tots dos que han publicat prolíficament sobre aquest tema (Antolí 2012, 2015a, 2015b, 2015d, 2016; Sentí 2015a, 2015b, 2017, 2018), i ha coordinat, juntament amb Viola Miglio, el monogràfic de la revista *eHumanista: Journal of Iberian Studies* titulat “Approaches to Evidentiality in Romance” (Martines i Miglio 2015). De l'altra, ha elaborat ell mateix nombrosos estudis en aquesta línia de recerca, als quals s'afegeix ara l'aportació en el present monogràfic.

En concret, l'article d'aquest autor, dedicat al condicional evidencial reportatiu introduït per verbs de percepció, s'emmarca en una recerca àmplia sobre la gènesi del futur i el condicional i sobre el procés de modalització d'aquests temps verbals prospectius, que els va menar a adquirir valors epistèmics –vinculats al grau de compromís del locutor amb la veracitat del contingut de l'enunciació– i evidencials –lligats a l'establiment d'una font d'evidència de la informació que vehicula el locutor– (Martines 2015, 2017a), i fa joc amb l'article aparegut recentment a la *Zeitschrift für Katalanistik* titulat "El condicional com a marcador epistèmic i evidencial en català antic: el condicional evidencial reportatiu amb verbs de dicció" (Martines 2017b) i amb el treball en vies de publicació sobre aquest mateix marcador introduït per verbs de coneixement (Martines en premsa). A banda del lligam temàtic, els estudis de Martines tot just esmentats formen un tot coherent pel marc teòric que els sustenta –la Teoria de la Gramaticalització i la Teoria de la Inferència Invitada del Canvi Semàntic, amb una atenció particular als processos de subjectivació i d'intersubjectivació– i perquè es basen en l'anàlisi dels usos lingüístics reflectits en els corpus textuais diacrònics, concretament en el *Corpus Informatitzat del Català Antic*, el *Corpus Informatitzat Multilingüe de Textos Antics i Contemporanis* i el *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana*.

El condicional evidencial reportatiu s'emmarca en l'evidencialitat indirecta reportada (allò que diu el locutor al·ludeix al que ha estat dit per altri) i té un component epistèmic que dimana del grau de compromís del locutor amb la veracitat de la informació que reporta (un grau de compromís baix, atès que la fiabilitat de la informació procedent d'una font indirecta reportada és la més baixa en l'escala d'epistemicitat; Antolí 2015c). Martines, com a fruit de la seva recerca, estableix les etapes i la cronologia en la gènesi i el desenvolupament del condicional evidencial reportatiu. Assenyala que és a la darreria del segle XIII quan es localitzen els primers testimonis de discurs reportat en estil indirecte que devien actuar com a contextos pont (és a dir, com a contextos en què el valor semàntic primitiu del condicional s'enriqueix pragmàticament amb la inferència d'un nou sentit que acabarà gramaticalitzant-se i expandint-se més enllà d'aquests contextos determinats): són exemples en què el condicional, tot i que encara actua com a 'futur del passat' en el discurs reportat, incorpora valors de conjectura que poden ser atribuïts al locutor i que, per tant, es pot interpretar que indiquen el *modus* o posició epistèmica d'aquest (el distanciament) davant del *dictum* o contingut proposicional.

Martines localitza els primers usos clars del valor evidencial reportatiu per al condicional a la darreria del segle XIII i, sobretot, durant la primera meitat del XIV: són casos de discurs reportat en estil indirecte amb explicitació dels actors de la polifonia –el parlant o escriptor font i el parlant o escriptor locutor. Aquest esquema es modificarà durant el segle XIV i la primera meitat del XV, en un sentit conduent a l'atenuació de la presència del parlant o escriptor font, alhora que l'atenció es focalitza en el parlant o escriptor locutor. De manera paral·lela,

s'incrementa el ventall de verbs que poden actuar com a introductors del condicional evidencial reportatiu. Si primer, des del tombant del segle XIII al XIV, són verbs pertanyents a l'àmbit de la dicció i, per tant, encarats al parlant o escriptor font (*dir* i sinònims com *afermar*, *al·legar*, *avisar*, *confessar*, *donar color*, *escriure*, *explicar*, *exposar*, *informar*, *notificar*, *participar*, *pretendre*, *proposar* o *significar*), posteriorment, a la primeria del XV, comencen a exercir la funció introductora tant verbs de percepció (especialment *oir*, que ocorre sempre en la locució *oir (a) dir*, però també *sentir* i *pervenir a audiència*) com verbs de coneixement (*concebre*, *descobrir*, *entendre*, *mostrar*, *pervenir a notícia*, *pervenir a sabuda*, *saber*, *tenir entès*), uns i altres centrats en el parlant o escriptor locutor, sigui com a receptor de la informació, en els primers, sigui com a conceptualitzador i avaluador d'aquesta, en els segons. Finalment, a mitjan segle XV, ja es troben casos –tot i que no gaires– en què la referència al parlant o escriptor font s'obvia completament: llavors és la sola presència del condicional el que actua com a marcador epistèmic i evidencial, i es pot considerar, doncs, que el camí cap a la gramaticalització ha assolit la fita final.

En el cas concret del condicional evidencial reportatiu introduït per verbs de percepció, l'anàlisi detallada dels contextos comunicatius d'una mostra generosa d'exemples en què es manifesta la tendència a l'esvaïment de la font mena Martines a constatar la influència que hi exerceixen els factors pragmàtics vinculats a la subjectivació i la intersubjectivació. El fet que la font a què es remet sigui difusa –o, en algunes mostres tardanes, el fet d'arribar a obviar-la del tot– fa possible que la informació reportada i, per tant, no assumida (o fingidament no assumida) se situï en l'àmbit del rumor, del coneixement compartit o de la informació no contrastada. Així es crea un recurs discursiu molt versàtil que permet que el parlant o escriptor locutor, en mantenir una distància respecte del que reporta –o en fer veure que la manté, a través d'un joc de fingiment de sorpresa o de rebuig–, pugui crear una estratègia discursiva per a modular l'efecte que provoquen les seves paraules en el receptor, sigui per a atenuar-ne l'impacte o, ben al contrari, sigui per a intensificar-lo. D'aquesta manera, el condicional evidencial reportatiu amb verbs de percepció pot vehicular veladament retrets i recriminacions, i fins i tot arribar a l'amenaça implícita, sense que el parlant o escriptor locutor caigui en una inadequació pragmàtica per contravenir l'*script* cultural, és a dir, per trencar les normes que regeixen –en aquell territori i en aquella època– les relacions entre els participants en l'acte comunicatiu, determinades, entre altres aspectes, per la jerarquia, els papers socials i les expectatives.

2.5. Joaquim Martí Mestre, "La sufixació en la premsa valenciana del segle XIX"

Martines (2000: 284), en el seu llibre *El valencià del segle XIX: estudi lingüístic del Diccionario valenciano de Josep Pla i Costa*, assenyala que, "Per a caracteritzar els mecanismes de creativitat lèxica del català de l'època, és fonamental disposar

d'un inventari de morfemes tan complet com siga possible i d'una descripció del joc que permet cadascun". En aquesta línia va l'aportació del treball de Joaquim Martí Mestre en el present monogràfic.

A partir del buidatge de les cinc èpoques del periòdic valencià vuitcentista *El Mole* (1837, 1840-41, 1855-56, 1863-65, 1870), Martí estableix un inventari de trenta-quatre sufixos productius en el valencià del segle XIX, que presenta per ordre alfabètic per a facilitar-ne la consulta: *-ada* (-àa, -à); *-ador* (-aor), *-adora* (-aora); *-al/-ar*; *-alla*; *-am*; *-ança*; *-ante*; *-ària*; *-dera*; *-dura* (-ura); *-ea* (< -ĭTIA); *-ència*; *-ensos*; *-eny/-enc*; *-er/-ero*, *-era*; *-eria*; *-et*, *-eta*; *-etat/-edat*; *-il*; *-im*; *-ina*; *-isme*; *-iste*; *-itat*; *-itis*; *-ment*, *-menta*; *-ó*; *-òria*; *-ós*, *-osa*; *-ú*, *-una*; *-ungo*, *-unga* (i *-ingo*, *-inga*); *-ús*; *-ut*, *-uda*. Cada entrada de l'inventari s'acompanya d'una descripció de l'ús d'aquell morfema en *El Mole*, basada en el buidatge dels termes que el contenen, dels quals es ressegueix la presència en les fonts lexicogràfiques de la llengua catalana (i, quan és possible, se n'aporten altres documentacions en textos valencians contemporanis). Això permet que el buidatge de les veus d'*El Mole* formades amb cadascun dels sufixos es presenti codificat amb quatre marques anteposades: *, davant dels mots no registrats ni en el *Diccionari català-valencià-balear*, ni en el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, ni en el *Diccionari Aguiló*; **, davant de les accepcions no registrades en les mateixes fonts; •, davant dels mots o de les accepcions no documentades en les tres obres lexicogràfiques esmentades, i +, davant dels mots que endarrereixen la primera documentació respecte de la continguda en els tres diccionaris de referència.

Martí conclou que els derivats que aplega en el seu estudi reflecteixen tant la realitat lingüística del català del segle XIX a València com la creativitat dels redactors d'*El Mole*, Josep Maria Bonilla, Josep Bernat Baldoví i Pasqual Pérez, els quals "es van valdre, entre altres recursos, de la derivació en la seua tasca d'elaborar un registre periodístic en català, que resultés atractiu per al públic ampli al qual anava destinada la publicació i que al mateix temps cobrés les necessitats del gènere periodístic" (p. 314). L'estudi il·lustra a bastament aquesta creativitat ("Asò no és chens constitucional, però **rechensial* o **desgobernal*", "Entonses rebenta la bufa dels espectadors que anaba unflan-se des de la **sinfonòria* [de *simfonia* 'entrada d'una òpera', amb el mateix sufix de *cridòria*]", "se posaba una vella molt **agüeluda* tots los dies a la porta de palàsio").

Ultra l'establiment d'aquest inventari de sufixos, i el buidatge dels termes que els contenen, l'autor estudia certs aspectes de la creativitat lèxica per derivació. Així, es refereix a la doble sufixació, per exemple *-ell+ó* o *-et+et*, com la que s'observa, respectivament, en l'expressió *anar a trompellons* 'anar entropessant' i en l'adverbi **aspayetet* (format sobre *a espai* 'a poc a poc; amb cura; en veu baixa'), i a la sufixació múltiple, com ara *-orr+ot+et*, cadena sufixal que veiem en el diminutiu **micorroteta*. També esmenta la sufixació parasitària (Seco 1970: 177-178), com la que hauria desembocat en la creació de l'adjectiu **pillante*, format sobre el castellanisme *pillo* a partir del model de *mangante* (deverbal de *mangar* amb el sufix adjectivador/nominalitzador *-ante*).

Un altre aspecte tractat per Martí és la variació formal que presenten alguns morfemes derivatius, la qual pot estar determinada per causes diverses: l'existència de variants contextuais en l'ètim llatí, com -ALIS, -ALE, que prenia la forma -ARIS, -ARE per dissimilació quan el primitiu al qual s'adjuntava contenia una lateral, situació de la qual prové l'alternança actual en català entre *-al* i *-ar*, que no respecta estrictament, tanmateix, la norma llatina; l'origen culte o hereditari del sufix, com el cas de *-etat* –cultista– enfront de *-edat* –patrimonial, amb lenició–; la interferència lingüística, que és el que explica la convivència de *-er* amb *-ero*, però no la de *-enc* amb *-eny*, atès que aquest darrer sufix també s'empra en català en la formació de gentilicis –especialment sobre topònims del País Valencià–, malgrat que el sufix castellà *-eño* sigui molt més rendible (Rull 2004: 260), situació que ha provocat alguns recels sobre *-eny*; l'analogia, que és la causa de la creació en el català occidental de la variant masculina *-iste* del sufix inicialment invariable *-ista*, que domina àmpliament en el valencià del segle XIX (*carliste*, *contrabandiste*, *periodiste*); i, finalment, la variació vocàlica en un mateix nucli consonàntic sufixal, situació que s'observa en l'alternança entre *-ungo*, *-unga* i *-ingo*, *-inga*, com la que revelen **trampantunga* al costat de **trampantingo*, derivats jocosos de *trampa* amb caràcter pejoratiu.

Entre les aportacions de l'estudi de Martí, també s'hi compten algunes constatacions de tipus dialectal, històric i normatiu, que ens ajuden a conèixer millor el valencià del segle XIX i la seva contribució a la llengua estàndard actual: la variació formal que s'observa en els sufixos *-ada* (*-àa*, *-à*), *-ador* (*-aor*) i *-dura* (*-ura*), en què alternen el manteniment i la pèrdua de la dental intervocàlica; la coexistència de les variants *-ar* i *-al* en valencià, la darrera de les quals hi és més freqüent que no pas en català oriental; la preferència absoluta en el valencià de l'època per la variant cultista *-etat* per sobre de *-edat* (*falsetat*, *fluixetat*, *sequetat*); l'alta vitalitat encara durant el segle XIX de la forma sufixal genuïna *-er* al País Valencià, malgrat que ja hi convivia amb la manllevada *-ero*, també molt estesa (sense anar més lluny, els redactors d'*El Mole* es referien a ells mateixos com a **molerós*); l'existència de derivats per sufixació que no coincideixen amb els que han acabat triomfant en la llengua estàndard d'avui, com **donada* 'donació', **centener* 'centenari' o **ministril* 'ministerial', i la constatació que diverses creacions lèxiques sufixals pròpies del valencià no han tingut entrada en el *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans, però sí en el *Diccionari normatiu valencià* de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (*samugada*, *pardalam*, *xaramiter*, *pudina*, *calbissó*, *tarquimós*, etc.).

3. AGRAÏMENTS

No vull cloure aquesta introducció sense expressar el meu agraïment més sincer a Mar Garachana, directora de l'*Anuari de Filologia. Estudis de Lingüística*, per l'oportunitat de dedicar un monogràfic de la revista que dirigeix a un tema apassionant: la morfologia històrica de la llengua catalana. Durant els dos anys

de gestació i d'elaboració del projecte ha posat tota la feina i tots els mitjans necessaris per tal que aquest arribés a bon port.

Igualment, regraccio Joaquim Martí Mestre, Josep Martines, Josep E. Ribera i Jordi Suïls Subirà per haver acceptat la invitació a participar en el present monogràfic. El seu compromís amb aquesta empresa es reflecteix sobradament en el rigor acadèmic dels treballs que aquests autors hi han aportat. També dono les gràcies –tot i que no em sigui permès de fer menció explícita dels noms– als avaluadors externs que, amb la seva supervisió i els seus comentaris, han contribuït a assegurar i a incrementar la qualitat del present volum. Es tracta de deu professors de diverses universitats catalanes, espanyoles i europees: Otto-Friedrich-Universität Bamberg, Universidad Autónoma de Madrid, Universitat Autònoma de Barcelona, Universitat d'Alacant, Universitat de València, Universität Hamburg, Universitat Pompeu Fabra i Universitat Rovira i Virgili.

Finalment, em plau d'expressar l'agraïment al Grup de Recerca en Història de la Llengua Catalana de l'Època Contemporània (2017-SGR-1696), reconegut i finançat per la Generalitat de Catalunya, i al seu director, Daniel Casals i Martorell, per l'ajut a l'hora de fer que aquest monogràfic arribés a bon port i, en particular, pel suport econòmic que n'ha fet possible l'edició en paper.

BIBLIOGRAFIA

- ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA, *Diccionari normatiu valencià*, en línia.
- ALCOVER, A. M. i MOLL, F. DE B. (1988), *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vol., Palma de Mallorca, Moll.
- ANTOLÍ-MARTÍNEZ, J. M. (2012), "Canvi semàntic i gramaticalització en el sorgiment de marcadors evidencials. Evolució semàntica de PARERE i derivats en el llatí tardà i en el català antic (s. XIII-XVI)", *eHumanista/IVITRA*, 2, 41-84.
- ANTOLÍ-MARTÍNEZ, J. M. (2015a), "Voler + INFINITIVE in Catalan: from the imminence aspectual periphrasis to the epistemic and evidential marker (from the 13th century to the present day)", *Catalan Journal of Linguistics*, 14, 11-31.
- ANTOLÍ-MARTÍNEZ, J. M. (2015b), "The Creation of an Evidential of Inference in Medieval Catalan. The Verb *témer* during the 13th-15th Centuries", *eHumanista/IVITRA*, 8, 242-361.
- ANTOLÍ-MARTÍNEZ, J. M. (2015c), *L'evidencialitat en català antic: estudi de corpus i acostament segons la gramàtica cognitiva*, Alacant, Universitat d'Alacant (tesi doctoral).
- ANTOLÍ-MARTÍNEZ, J. M. (2015d), "De la percepció cognitiva a la percepció auditiva. L'evolució del verb *entendre* en català antic (segles XIII-XVI)", *Mirabilia/MedTrans*, 1, 46-71.
- ANTOLÍ-MARTÍNEZ, J. M. (2016), *Els verbs de percepció en català antic. Els verbs veure, sentir, oir i entendre en els segles XIII-XVI*, Alacant-Barcelona, IIFV, PAM.
- BADIA I MARGARIT, A. M. (1947), *Los complementos pronominalo-adverbiales derivados de IBI e INDE en la Península Ibérica*, Madrid, CSIC (Revista de Filología Española, Annex XXXVIII).
- BATLLORI, M., IGLESIAS, N. i MARTINS, A. M. (2005), "Sintaxi dels clítics pronominals en català medieval", *Caplletra*, 38, 137-177.

- BONET, E. (1991), *Morphology after Syntax, Pronominal Clitics in Romance*, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, MA (tesi doctoral).
- BONET, E. (1993), "3rd Person Pronominal Clitics in Dialects of Catalan", *Catalan Working Papers in Linguistics*, 3.1, 85-111.
- BONET, E. (1995), "Feature Structure of Romance Clitics", *Natural Language and Linguistic Theory*, 13, 607-647.
- BONET, E. (2002), "Cliticització", a *Gramàtica del català contemporani*, vol. 1, Solà, J., Lloret, M. R., Mascaró, J. i Pérez Saldanya, M. (coord.), Barcelona, Edicions 62, 933-989.
- BONET, E. i LLORET, M. R. (2005), "More on Alignment as an alternative to domains, The syllabification of Catalan clitics", *Probus*, 17, 37-78.
- CASANOVA, E. (2002), "L'evolució del gerundi i del participi de present en català medieval", *Estudis Baleàrics*, 72/73, 195-208.
- COROMINES, J. (1971), *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, Club Editor.
- COROMINES, J. (1988-1991), *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 vol., Barcelona, Curial.
- Diccionari Aguiló (1915-1934)*, 8 toms, Barcelona, IEC.
- DIEZ, F. (1973), *Grammaire des langues romanes*, vol. 2, Paris, Laffitte Reprints.
- DRESSLER, W. U., MAYERTHALER, W. et al. (ed.) (1987), *Leitmotifs in Natural Morphology*, Amsterdam, Filadèlfia, John Benjamins.
- FISCHER, S. (2003), *The Catalan Clitic System. A Diachronic Perspective on its Syntax and Phonology*, Berlin, Mouton de Gruyter.
- HARRIS, J. (1995), "La projecció sintaxi-fonologia en els clítics del català i de l'espanyol", *Caplletra*, 29, 229-267.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Diccionari de la llengua catalana*, en línia.
- JIMÉNEZ, J. (1997), *L'estructura sil·làbica del dialecte valencià*, València, Universitat de València (tesi doctoral).
- LAUSBERG, H. (1962), *Romanische Sprachwissenschaft*, Berlin, Walter de Gruyter.
- LAUSBERG, H. (1966), *Lingüística románica. Morfología*, Madrid, Gredos.
- MARTINES, J. (2000), *El valencià del segle XIX: estudi lingüístic del Diccionari valencià de Josep Pla i Costa*, València-Barcelona, IIFV/PAM.
- MARTINES, J. (2015), "Semantic change and intersubjectification: The origin of reprise evidential conditional in Old Catalan", *Catalan Journal of Linguistics*, 14, 79-111.
- MARTINES, J. (2017a), "L'émergence des futurs épistémiques romans. L'exemple du catalan médiéval du XIIIe siècle", a *Le futur dans les langues romanes*, Baranzini, L. et al. (ed.), Bern, Peter Lang.
- MARTINES, J. (2017b), "El condicional com a marcador epistèmic i evidencial en català antic: el condicional evidencial reportatiu amb verbs de dicció", *Zeitschrift für Katalanistik*, 30, 19-51.
- MARTINES, J. (en premsa), "La gramaticalització del condicional evidencial reportatiu en català antic".
- MARTINES, J. i MARTINES, V. (dir.) i ANTOLÍ, J. i SÁNCHEZ, E. (dir. adjunts), *Corpus Informatitzat Multilingüe de Textos Antics i Contemporanis*, Alacant, ISIC-IVITRA/UA.
- MARTINES, J. i MIGLIO, V. (coord.) (2015), *Approaches to Evidentiality in Romance, eHumanista/IVITRA* (D. Monogràfic IV), 8.
- MASCARÓ, J. (1986), *Morfologia*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.

- MASSANELL I MESSALLES, M. (2011), *Permeabilitat del català nord-occidental a l'estàndard mediàtic i educatiu: el cas de l'Alt Urgell*, Barcelona, IEC.
- MASSANELL I MESSALLES, M. (2012), "Feve temps que no diva tants verbs!" *Manteniment i transformació de paradigmes verbals en el català nord-occidental del tombant de segle*, Barcelona, PAM.
- MASSANELL I MESSALLES, M. (2016), "Sincretisme i canvi morfològic: evolució de la terminació verbal en -AT en català", *Caplletra*, 61, 165-209.
- MASSANELL I MESSALLES, M. i PALÀ, G. (2018), "Que ho faça jo?! Que ho faci ell! Evolució del present de subjuntiu en el nord-occidental actual", *Zeitschrift für Katalanistik*, 31, 203-246.
- MEYER-LÜBKE, W. (1974), *Grammaire des langues romanes*, vol. 2 i 3, Paris, Laffitte Reprints.
- MOLL, F. de B. (1952), *Gramàtica històrica catalana*, Madrid, Gredos.
- NADAL, J. M. i PRATS, M. (1982), *Història de la llengua catalana. Dels orígens fins al segle XV*, Barcelona, Edicions 62.
- ORDOÑEZ, F. (2002), "Some Clitic Combinations in the Syntax of Romance", *Catalan Journal of Linguistics*, 1, 201-224.
- PAR, A. (1923), *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge (1398)*, Halle-Barcelona, Max Niemeyer, Foment de Pietat Catalana.
- PÉREZ SALDANYA, M. (1998), *Del llatí al català. Morfosintaxi verbal històrica*, València, Universitat de València.
- RAFEL, J. (dir.), *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana*, Barcelona, IEC.
- RIBERA, J. E. (2018), "'Aquells que hic parteixen e en van en altres parts no moren d'aquest mal". La decadència del clíctic adverbial *hic* durant els segles XV i XVI", a PÉREZ SALDANYA, M. i ROCA, R., *From Manuscript to Digital Word: Studies of Catalan Language and Literature*, Amsterdam, John Benjamins.
- RIBERA, J. E. (en premsa), "Els pronoms de datiu plural en català antic. Evolució diacrònica i estat de la qüestió entre els segles XV i XVI", *Estudis Romànics*, 41.
- RULL, X. (2004), *La formació de mots*, Vic, Eumo.
- SECO, M. (1970), *Arniches y el habla de Madrid*, Madrid-Barcelona, Alfaguara.
- SENTÍ, A. (2013), *Gramaticalització i subjectivació de la modalitat en català antic: un estudi de corpus de les perífrasis verbals <deure + INF> i <haver (a/de) + INF>*, Alacant, Universitat d'Alacant (tesi doctoral).
- SENTÍ, A. (2015a), "Modal verbs, future and grammaticalization in Old Catalan. A Cognitive approach", *Catalan Journal of Linguistics*, 14, 179-198.
- SENTÍ, A. (2015b), "Subjectification and attenuation in the conceptual schema of the Catalan modal verb *deure* with evidential meaning", *eHumanista/IVITRA*, 8, 242-361.
- SENTÍ, A. (2017), *Modalitat i evidencialitat en català antic. Un acostament cognitiu a les perífrasis verbals amb deure i amb haver*, Alacant/Barcelona, IIFV/PAM.
- SENTÍ, A. (2018), "Evidentiality and Epistemic Modality in Old Catalan. A diachronic cognitive approach to the semantics of modal verbs", a Ayoun, D. et al. (ed.), *Tense, Aspect, Modality and Evidentiality: Cross-linguistic perspectives*, 145-164, Amsterdam-Philadelphia, John Benjamins.
- TODOLÍ, J. (1995), *Aproximació a la sintaxi dels pronoms clítics catalans*, València, Universitat de València (tesi doctoral).
- TODOLÍ, J. (1998), *Els pronoms personals*, València, Universitat de València.

- TODOLÍ, J. (2002), "Els pronoms", a *Gramàtica del català contemporani*, vol. 2, Solà, J., Lloret, M. R., Mascaró, J. i Pérez Saldanya, M. (coord.), Barcelona, Edicions 62, 1337-1433.
- TORRUELLA, J., PÉREZ SALDANYA, M. i MARTINES, J. (dir.), *Corpus Informatitzat del Català Antic*, en línia.
- VENY, J. i PONS, L. (2001-2016), *Atles Lingüístic del Domini Català*, vol. 1-8, Barcelona, IEC.
- WHEELER, M. W. (1979), *Phonology of Catalan*, Oxford, Blackwell.
- WHEELER, M. W. (1993), "On the hierarchy of naturalness principles in inflexional morphology", *Journal of Linguistics*, 29, 95-111.
- WURZEL, W. U. (1989), *Inflectional Morphology and Naturalness*, Dordrecht-Boston-Londres, Kluwer Academic Publishers.

Llevat que s'hi indiqui el contrari, els continguts d'aquesta revista estan subjectes a la llicència de Creative Commons: Reconeixement 3.0 Espanya.